

Hadis ve fıkıh ilimlerinin yanı sıra kıraat ilminde de derin bilgi sahibi olan Ebherî ayrıca ahlâkı, vakarı ve cömertliğiyle de meşhur olmuştur.

7 Şevval 375 (20 Şubat 986) tarihinde vefat eden Ebherî'nin cenaze namazını yıllarca ders okuttuğu Mansûr Camii'nde Ebû Hafs İbnü'l-Âcurrî kıldırdı. Burhâneddin İbn Ferhûn'un 7 Şevval 395 (17 Temmuz 1005) olarak verdiği ölüm tarihi (*ed-Dibâcü'l-müzhëb*, II, 210) yanlış olmalıdır. Zira İbn Ferhûn dahil hemen bütün kaynaklarda seksen küsur yıl yaşadığı açıkça belirtilmiştir.

Eserleri. 1. *Şerhu'l-Muhtasarı'l-kebîr fi'l-fıkḥ*. Ebû Muhammed İbn Abdülhakem'in *Muhtasarı*' üzerine yapılan bu şerhin şimdiye kadar III, VIII ve XII. ciltleri bulunabilmiştir. 2. *el-Fevâ'idü'l-muntekâtü'l-garâ'ibü'l-hisân* (bu iki eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, I, 467-468, 477). Kaynaklarda Ebherî'nin, İbn Abdülhakem'in *el-Muhtasarı's-Şağîr* adlı eserine de bir şerh yazdığı ve ayrıca *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Müzenî*, *Kitâbü'l-Uşul*, *Kitâbü İcmâ'i ehli'l-Medîne*, *Kitâbü Fazl'il-Medîne 'ale'l-Mekke*, *Kitâbü'l-'Avâlî*, *Kitâbü'l-Emâlî* adıyla başka eserler de telif ettiği kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 283; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 462-463; İbn Abdülber, *el-İntikâḥ*, Kahire 1350, s. 53; Şîrâzî, *Ṭabakâtü'l-fukahâ*, s. 167; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, II, 466-473; Abdülvahîd el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşi aḥbâr'il-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryan), Kahire 1383/1963, s. 62; Zehebî, *A'âmü'n-nübelâ*, XVI, 332-334; a.mlf., *el-'İber*, II, 146; Safedî, *el-Vâfi*, III, 308; Yâfiî, *Mir'atü'l-cenân*, II, 405; İbn Kesîr, *ed-Bidâye*, XI, 304-305; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhëb*, II, 206-210; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 147; Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Saîd Ahmed A'râbî v.dğr.), Rabat 1398/1978, III, 27, 86; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 85-86; *Hedîyyetü'l-'arifîn*, II, 50; Ziriklî, *el-A'âm*, VIII, 98; Sezgin, *GAS*, I, 467-468, 477; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elli-fîn*, X, 241.

MUHAMMED SÜVEYSİ

EBHERİ, Eminüddin

(أمين الدين الأبهري)

Ebû Saîd Eminüddin Abdurrahmân b. Ebû Hafs Ömer es-Sivâsî el-Ebherî (ö. 733/1333)

Matematikçi, astronom, tabip ve fakih.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Büyük bir ihtimalle 685 (1286) yılında Sivas'ta doğdu. Ünlü mantık, felsefe ve astronomi bilgini Esîrüddin el-Ebherî'nin

nin torunudur ve muhtemelen bundan dolayı Sivâsî'den çok Ebherî nisbesiyle anılmaktadır. İlk tahsilini Sivas'ta yaptıktan sonra birçok Selçuklu medrese öğrencisi gibi o da Suriye'ye gidip orada okumuş, Dimaşk, Hama ve Halep'te bulunmuştur. Aynı zamanda ünlü bir tarih ve coğrafya bilgini olan Hama Meliki Ebû'l-Fidâ kendisine büyük değer vermiş ve himayesine alarak maaş bağlatmıştı. Ebherî'nin, melikin ölümü ve kendisinin de Hamalılar tarafından dine karşı lâubaliliğinden ötürü zındıklıkla suçlanması üzerine Halep'e gittiği ve orada bir yandan talebe okuturken bir yandan da tabip olarak görevlendirildiği bîmaristanda hastaları tedavi ettiği, ayrıca Şâfiî fıkıhında otorite sayıldığı için dârüladlde davalara baktığı bilinmektedir; Dimaşk'ta bulunduğu dönem hakkında ise herhangi bir bilgi yoktur. Halep'e geldiğinin ertesi yılı kırk sekiz yaşında iken vefat etti.

Daha ziyade tıp, aritmetik, geometri ve astronomi alanlarında üne kavuşmuş olan Ebherî'nin astronomik gözlem aletlerinin yapımında da usta olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in kaydettiğine göre devrin önde gelen âlimlerinden Adudüddin el-İcî ile çeşitli konularda tartışmaları olmuştur.

Eserleri. 1. *Fuṣûl kâfiye fî ḥisâbi't-taḥṭ ve'l-mîl*. Matematik alanındaki bu eser on fasıl halinde tertip edilmiştir. 2. *Levâmî 'u'l-vesâ'il fî mefâli'i'r-resâ'il*. Astronomideki gözlem aletlerini konu alan eser bir mukaddime, dört makale ve bir hâtimeden oluşmaktadır (bu iki eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, I, 625; II, 273).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî aḥbâr'il-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 430; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 323, 339-340; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefyât*, I, 184; IV, 25; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretün-nebîh fî eyyâmî'l-Manşâr ve benîh* (nşr. Muhammed M. Emîn — Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1976-86, II, 242-243; Pertsch, *Gotha*, III, 64-65; Ahlwardt, *Verzeichnisse*, V, 333; Brockelmann, *GAL*, I, 625; II, 273; Suter, *Die Mathematiker*, s. 153; Cevat İzgi, "Anadolu Beylikleri Devrinde Yetişen Bir Matematik, Astronomi ve Tıp Bilgini Sivasslı Ömeroğlu Abdurrahman (685-733/1286-1333)", Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri'ne (20-21 Mayıs 1991 Konya) sunulan basılmamış tebliğ; D. Pingree, "Abharî Amin - al - Din", *Elr.*, I, 216.

CEVAT İZGİ

EBHERİ, Esîrüddin

(أثيرالدين الأبهري)

Esîrüddîn el-Mufaddal
b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî
(ö. 663/1265 [?])

Filozof, astronom ve matematikçi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Aslen Semerkantlı bir aileye mensup olan Ebherî Musul'da doğdu. Bazı kaynaklarda bu nisbe yanlış olarak Ebehrî şeklinde geçmektedir. Bu arada çağdaş İranlı yazarlardan birçoğu, Ebherî nisbesine dayanarak onun Zencan ve İsfahan'a bağlı iki Ebher'den birinde doğmuş olduğunu iddia eder; ancak modern kaynakların bazılarının kaydettiği gibi bizzat Ebherî'nin Semerkandî nisbesini kullandığı dikkate alınırsa ailesinin aslen Semerkantlı olduğu anlaşılır. *Seyfûl-gullâb* müellifi Muhammed Fevzî ise Ebherî nisbesinin üç ayrı anlamı bulunduğunu belirterek bunları bir beldeye mensup olma, bir kabileye mensup olma ve "Beyâzî"de olduğu gibi bir niteliği belirtme şeklinde sıraladıktan sonra Ebherî nisbesinin beldeye değil kabileye mensubiyet ifade ettiğini söyler; ona göre Esîrüddin Ebher kabilesine mensuptur. Mehmet Sadettin Aygen *Büyük Filozof Esîrüddin Ebherî* adlı eserinde, Ebherî'nin Afyon ilinin Çay ilçesi yakınında Eber gölü civarındaki Eber köyünden (şimdiki Doğanlı) olduğunu ve türbesinin de orada bulunduğuunu iddia ediyorsa da şimdilik bu iddia "ebher" ile "eber" kelimeleri arasındaki ses benzerliğinin ötesinde bir anlam taşımamaktadır.

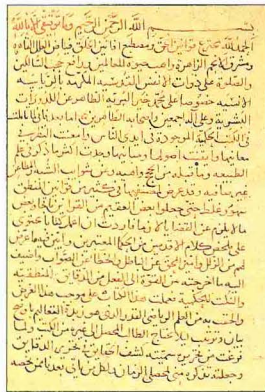
Ebherî ilk tahsilini Musul'da yaptı, daha sonra Horasan ve Bağdat'a giderek öğrenimini tamamladı. O dönemin en ünlü bilginlerinden olan Kemâleddin İbn Yûnus'un talebesi, İbn Hallikân'ın da hocası oldu. Bir süre Musul sarayında himaye gördü; 625'te (1228) Musul'dan Erbil'e geçerek oraya yerleşti. Ebherî ayrıca Anadolu'ya da seyahatlerde bulunmuş, buradaki Türk beylerinin saraylarında ağırlanmış, ilim ve kültürün gelişmesine ve ilim adamlarına büyük değer veren beylerin teşvik ve destekleriyle felsefe ve müsbet ilimler alanında dersler vermiştir. Ölümüyle ilgili olarak kaynaklarda 661 (1263) ve 663 (1265) gibi farklı tarihler zikredilmektedir.

Eserleri. Felsefe ve Mantık. Felsefede Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğinin XIII. yüzyıldaki en başarılı temsilcilerinden olan Ebherî, özellikle *Hidâyetü'l-hikme* ve *İsâ-*

güci adlı eserleriyle İslâm dünyasında pek az bilginine nasip olacak derecede büyük bir üne kavuşmuştur. Bu iki eserin ortak özelliği, asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmaları ve üzerlerine birçok şerh ve hâşiyenin yazılmış olmasıdır. 1. *Hidâyetü'l-hikme*. Klasik İslâm felsefesinin problemleri üzerinde bir çalışma olan eser mantık, tabiiyyât ve ilâhiyyât şeklinde üç ana kısma ayrılmıştır. Muhtelif baskıları bulunan bu kitabın İstanbul başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde yazma nüshaları vardır (Brockelmann, *GAL*, I, 608-609; *Suppl.*, I, 839-841). Esere ne kadar çok değer verildiği, üzerine yazılan şerh ve hâşiyelerden anlaşılmaktadır. Bunların en meşhurları, Kâdî Mîr Hüseyin b. Muînüddin el-Meybedî (el-Meybüdî) el-Hüseynî ile (ö. 880/1475) Sadreddin-i Şîrâzî (ö. 1050/1640) tarafından yapılanlardır. Özellikle Kâdî Mîr şerhine birçok hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiyelerin en önemlileri arasında Muslihüddin-i Lârî (ö. 979/1572), Nasrullah b. Muhammed el-Halhalî, Lutfullah b. İlyas er-Rûmî (ö. 929/1522), Pîr Muhammed b. Alâeddin Ali el-Fenârî ve Emîr Fahreddin el-Esterâbâdî (ö. 1040/1630) gibi ünlü bilginlerin hâşiyeleri zikredilebilir. Bunlardan Lârî'nin hâşiyesi üzerine İsmâil Gelenbevi (ö. 1205/1791) bir ta'likat yazmıştır. *Hidâyetü'l-hikme*'nin diğer önemli bir şerhi de Mevlânâzâde Ahmed b. Mahmûd el-Herevî el-Harziyânî'ye aittir. Bu şerh mantık kısmı hariç eserin son iki bölümü üzerine yapılmıştır. Mevlânâzâde'nin şerhine de birçok hâşiye yazılmıştır. Bunlardan kayda değer olanları arasında Hidir Şah b. Abdüllatif (ö. 853/1449), Fâtih Sultan Mehmed döneminin ünlü âlimlerinden Hocaâzâde Muslihüddin Mustafa Efendi, Kadızâde-i Rûmî adıyla bilinen Mûsâ b. Muhammed ve Muhammed b. Mahmûd el-Vefâî'nin hâşiyeleri sayılabilir. Son hâşiye Hocaâzâde'ninkini tamamlar niteliktedir. Vefâî bu hâşiyeyi Vezir Ayas Paşa için yazmış ve 924 (1518) yılında tamamlamıştır. Ayrıca Mevlânâzâde'nin şerhi üzerine II. Bayezid'in hocalarından Selâhaddin'in de bir hâşiyesi vardır ki Hocaâzâde bazı noktalarda onu tenkit etmiştir. *Hidâyetü'l-hikme* üzerine yazılan, Emîrek Şemseddin Muhammed b. Mübarek Şah el-Buhârî, Sa'deddin Mes'ûd b. Muhammed el-Kazvîni ve Muînüddin es-Sâlimî'nin şerhleri de kayda değer görülmektedir. 2. *İsâgüci. er-Risâletü'l-Eşîriyye fi'l-mantık* adıyla da bilinir. Mantığın bütün konularını kapsamakla

birlikte son derece muhtasar bir eser olup medreselerde mantık alanında okutulan ilk kitap olması bakımından önemlidir. *İsâgüci*, mantıkçılar nezdinde en çok değer verilen, yine aynı derecede mühim birçok şerh ve hâşiyeye konu olan başlıca mantık kitaplarından biridir. Eser Batı dünyasında da ilgi duyulmuş, Latince başta olmak üzere bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir (bk. İSÂGÜCİ). 3. *Tenzilü'l-efkâr fi ta'dili'l-esrâr* (Nuruosmaniye, nr. 2662). Ebû'l-Ferec tarafından Süryânîce'ye çevrilmiştir. 4. *Keşfü'l-hakâ'îk fi tahrîrî'd-dekâ'îk* 663 (1264) yılında istinsah edilmiş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ayasofya, nr. 2453). 5. *Risâletü'l-bâhire fi maqâleti'z-zâhire* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2566/3). 6. *Kitâbü'l-Metâli'f* (Köprülü Ktp., nr. 1618). 7. *Kitâbü Beyânî'l-esrâr* (Köprülü Ktp., nr. 1618). 8. *Telhîşü'l-hakâ'îk* (Köprülü Ktp., nr. 1618). 9. *Zübdetü'l-esrâr* (Milliet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1210). 10. *Tehzîbü'n-nüket* (Âtîf Efendi, nr. 1604). 11. *Risâle fi Fesâdî'l-ebhâs elletî va'dâ'ahâ mübrizü'l-cedeliyyîn* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2304/4). 12. *Risâle Müstemile 'alâ şemânî 'aşere mes'ëletin fi'l-ke-lâm...* Filozoflar, kelâmcılar ve çeşitli din veya mezheplere mensup olanlar arasında ihtilâf konusu olan on sekiz meseleyi halletmek maksadıyla yazılmış bir eserdir (Ragıp Paşa, nr. 1461). 13. *Merâşidü'l-makâşid* (Diyarbakır, nr. A 2021/2).

Ayrıca Muhammed Takî Dânişpejuh tarafından yayımlanan (*Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, sy. 72-73, s. 457-494) ve *Hidâyetü'l-hikme*'nin mantık bölümünün Farsça'ya tercümesinden ibaret olan *Mantıku'l-hidâye* ile Arapça *Risâle fi'l-mantık*'ı da zikretmek gerekir. Nâşir, bu son risâlenin Farsça bir tercümesinin bulunduğunu da bildirmektedir (Tahran Üniversitesi Ktp., nr. Ş. 5968).

Ebherî'nin
Keşfü'l-hakâ'îk
adlı eserinin
ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2453)

Astronomi. 1. *Muhtasar fi 'ilmi'l-hey'e*. Astronominin temel problemlerini ihtiva eden eser yirmi iki bölümden ibarettir. 2. *ez-Zicü's-şâmil*. Ebû'l-Vefâ el-Büzcânî'nin aynı adı taşıyan eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. 3. *Risâle fi'l-us-şurlâb*. 4. *Dirâyetü'l-eflâk*. 5. *ez-Zicü'l-mulaḥḥaş. ez-Zicü'l-ihtisârî ve ez-Zicü'l-Eşîrî* adlarıyla da anılmaktadır (Sarton, II/2, s. 867; *Elr.*, I, 216-217). 6. *Mulaḥḥaş fi Şinâ'ati'l-Mecisî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2583).

Geometri. 1. *İslâḥu Kitâbi'l-Ustuku-sât fi'l-hendese li-Uklîdis* (Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 596). 2. *Risâle fi Berkârî'l-makṭû'* (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706).

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Sînâ, *'Uyânü'l-hikme* (İbn Sînâ, *Resâ'il* içinde, nşr. Hilmi Ziya Ülken), Ankara 1953, I, 2-10; *Keşfü'z-zunûn*, I, 206-207; II, 969, 1028-2030; Muhammed Fevzi, *Seyfû'l-gullâb*, İstanbul 1284, s. 9-10; Suter, *Die Mathematiker*, s. 145-146; Edwin E. Calverley, "al-Abhari's *İsâgü-hi fi'l-mantîq*", *The Macdonald Presentation Volume*, London 1933, s. 75-85; Brockelmann, *GAL*, I, 608-611; *Suppl.*, I, 839-844; a.m.f., "al-Abhari", *El²* (İng.), I, 98-99; Sarton, *Introduction*, II/2, s. 867; Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, İstanbul 1969-70, I, 63-64; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḥṭûṭât il-'Arabiyye fi mektebâti Türkiye*, Beyrut 1975, s. 304-310; Mehmet Sadettin Aygen, *Büyük Filozof Esîrüddin Ebherî*, Afyon 1985; Nicholas Rescher, *Tetauvurü'l-mantıki'l-'Arabî* (trc. Muhammed Mehrân), Kahire 1985, s. 441-444; Abdülkuddûs Bingöl, *Porphyrios ve İsağocisi Üzerine*, Erzurum 1988, s. 28-29; Muhammed Takî Dânişpejuh, "Dü risâle der mantık", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, sy. 72-73, Tahran 1349, s. 457-494; Hamdi Ragıp Atademir, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsağocî'leri", *DTCFD*, VI/5 (1948), s. 461-468; G. C. Anawati, "Abhari", *Elr.*, I, 216-217.

ABDÜLKUDDÛS BİNGÖL

EBHERİYYE

(الأهرية)

Ebû Reşid Kutbüddin el-Ebherî'ye

(ö. 572/1177)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. TARİKAT).

EBİVERDİ

(البيوردی)

Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed

el-Ümevî el-Muâvî el-Ebîverdî

(ö. 507/1113)

Büyük Selçuklular devrinde yetişen şair ve edip, ahbâr ve nesep âlimi.

Soyu Abdümenâf'a dayanan ve Emevîler'den Anbese b. Ebû Süfyan neslinden gelen Ebîverdî, yaklaşık 457 (1065) yılında Horasan'da Ebîverd yakınlarındaki Kû-